

Ismertetések

A PÉLDAADÁS TUDATOSSÁGA II.^x

Fábián Ernő második bemutatásra kerülő kötete 21 tanulmányt, ismertetést tartalmaz. Ezek egy része már ugyanilyen formában megjelent a Korunkban, a többi régebbi írások új változata illetve másutt még nem publikált munkák. A könyv szerkezetileg és tartalmilag három részre tagolódik. Az első, Az ésszerűség keresése c. rész olyan elméleti írásokat tartalmaz, amelyek a modern technikai civilizációban a minőségi életet kereső embereszeménnyel, az értelmiség erkölcsi szerepével és cselekvési lehetőségeivel, valamint korunk nemzetiségszociológiai problémáival, elméleteivel foglalkoznak. A második szerkezeti egység "Üllő és kalapács között" címmel történeti jellegű esszé-tanulmányokat gyűjt össze. Bethlen Gábor és Apáczai Csere János példáján át a politikai realizmus, Széchenyi Istvánról és Eötvös Józsefről szóló írásában a demokratikus nacionalizmus bemutatása kerül előtérbe. A harmadik, terjedelmesebb fejezet a maradandóság mértékét, a humanista erkölcsiséget állítja a középpontba Adyval, Bánffy Miklóssal, Szabó Dezsővel, a román Lovinescuval, Vianuval, a két világháború közötti európai humanizmus nagy alakjaival /Huizinga, Madariga, Ortega y Gasset/, Cs. Szabó László Shakespeare képével és Németh László pedagógiai, kelet-európai-erkölcsi medelljével foglalkozó írásaiban. A kötetet a nemzeti, nemzetiségi kérdés és a közösségi morál állandóan jelenlevő vizsgálata teszi egységes egészzé.

A könyvben - véleményünk szerint - a nacionalizmussal, mint a partikularitás ideológiájával és a Lovinescu kultúrfilozófiájával foglalkozó tanulmányok a legfonto-

^xAz ismertetés első rész, amely Fábián Ernő: A tudatosság fokozatai c. könyvét mutatta be, az AETAS/5.-ben jelent meg. [a szerk.]

sabbak. Ezek az írások régióink legégetőbb ideológiai problémáival, a modernizációval, a más történeti alapon létrejött minták adaptációjával és a /torz/nacionalizmus tartalmával foglalkoznak.

Fábián a nacionalizmussal és a nemzetiségi kérdéssel a megjelent tanulmányok többségében foglalkozik. A partikularitás ideológiája és a Tudatosság lehetősége c. írásokat teljes egészében e témának szentelte. Az előbb említett tanulmány jórészt különböző elméletek kitűnő összefoglalása. E.K. Francis alapján a nacionalizmust úgy definiálja, mint olyan politikai doktrínát, "melyben a nemzet a legfőbb érték, s ez mint a társadalom szervezésének uralkodó principiuma jut érvényre". A.D. Smith nyomán a nacionalizmusnak etnocentrikus és policentrikus típusát különíti el. Az előbbi világlátásban "a hatalom és érték a csoport attribútuma. A saját csoport a bölcsesség letéteményese, szép, szent, kiváló és művelt; a kiválasztott nép a világ közepe, ezért jelentéshordozó, a körülötte élő népek barbárok és elmaradottak." Ilyen tudattal rendelkeztek az ókori görögök és a zsidók, saját isteneiket az egyedül igaznak tartva. Az etnocentrizmus ókori isten eszményének lesz az antropocentrikus változása "a közakarát, mivel a közösség egyedüli törvényhozójának ismeri el... A modern, policentrikus nacionalizmusnak ezzel szemben sine qua nonja az autonómia, az individualitás és a pluralizmus. Ezek együtt alkotják a függetlenség modern eszményét". A policentrizmus az etnocentrizmussal ellentétben a hatalom decentralizáltságából indul ki. A kétfajta nacionalizmus bemutatása önmagában rámutat az eltorzult nacionalizmus és a totalitáriánus jellegű társadalmi berendezkedés közös gyökereire. A szerző - jogosan - Smith elméletének legfőbb fogyatékoságát abban látja, "hogy a nemzetiséggel mint közösségi formával nem foglalkozik".

A nacionalizmus kelet-európai történetének elemzésekor H. Kohn elméletét egészíti ki. E szerint a na-

cionalizmus nyugaton a polgárosodás adott szintjét fejezte ki, a kelet-európai eltérő feltételek pedig a "korán jött" ideológiát eltorzították. Ezzel szemben Fábíán elismerve a módosulásokat azzal érvel, "hogy a nacionalizmus mint ideológia és mozgalom sehol sem /nyugaton sem! / jelentkezett "tisztá" demokratikus alakjában; alapvonása: a türelmetlenség. "Ezt a nagy francia forradalom történetén keresztül bizonyítja. Másrészt egy kelet-európai törekvést hangsúlyoz., a demokrácia és a nemzeti eszme szintetizálására. Ennek a demokratikus nacionalizmusnak a képviselője volt Széchenyi, Bălcescu, Eötvös.

Mivel a nacionalizmusnak sehol sem alakult ki valamiféle tiszta formája, sokféle változatával találkozhatunk. Fábíán ezek közül a következőket sorolja fel: humanista /Rousseau, Herder/, jakobinus /Robespierre/, szabadelvű /Bentham/, hagyományos /Burke, Schlegel/. A mozgalomban résztvevő osztályok, rétegek szerint: arisztokratikus /Magyarország, Lengyelország/, népi /szerb, bolgár/, polgári /cseh/, bürokratikus /görög/. A.D. Smith alapján: etikai /a fő cél a kulturális egység megteremtése/ és területi /a politikai függetlenség elérésére törekszik/, valamint vegyes típusú nacionalizmusokat különböztet meg.

E.K. Francia a nacionalizmusnak négy válfaját különbözteti meg: "Az integrális nacionalizmus a nemzetet a történelem szükségszerű alkotásának fogja fel, ezért a mozgalom vezetői a nemzeti principium teljes gazdasági, társadalmi és kulturális érvényesítését szorgalmazzák." Az etnikai nacionalizmusban a közös kultúra fontosabb "az önrendelkezést jelentő nemzeti államnál". A helyreállító nacionalizmus a történeti államot akarja restaurálni... A népi nacionalizmus a konszolidálódott nemzetek sajátja."

Fábián a nemzeti kisebbségek mozgalmait policentrikus jellegűnek tartja, mert itt "nem az etnicitás felismerése a fő cél, hanem az etnicitást kifejező értékrend megtartása az emancipáció folyamatos biztosítása révén ... csak a marginális helyzet, az elnyomás fokozódása növeli az etnocentrikus vonások felülkerekedésének esélyeit". A szerző E.K. Francis modelljét fogadja el, amelyben a legfontosabb elem a demokratikus társadalom toleranciája, a más nyelvű és kultúrájú közösségek társadalomba való beilleszkedését illetően.

A tanulmány végén azzal a leegyszerűsítő felfogással szemben fejti ki a nacionalista ideológia lényegét, amely a dolgozók osztályöntudatának elhomályosításában és következményeiben ragadta meg annak tartalmát. Ebben az esetben azonban nem tipizál, hanem "a dolog fejlődésében" határozza meg a nacionalizmus tartalmát.

A nacionalizmus mint a történelmi integráció fejlődésének velejáró következménye már a keletkezéskor magában rejtette az eltorzulás lehetőségét. "A nacionalizmussal a partikularitás tudata emelkedik a nembeli összetartozás tudatának helyébe. A nacionalizmus nem tudományos elmélet, az eszméknek, reményeknek, kívánságoknak, aggályoknak, eszményeknek, oélképzeteknek, fogalmaknak olyan rendszeres vagy ösztönös egybekapcsolása, amely biztonságérzetet ad, és igazolja az egyének, csoportok magatartásformáit és cselekedeteit. A társadalomban a viszonylagost abszolutizálja, és legitimáló, gyakorlati-politikai funkciót tölt be. Az egyén és a közösség összetartozásának tudatát a nacionalizmus azzal torzítja el, hogy a partikuláris létezészt emeli a történelmi fejlődés tengelyébe... A történelem mindenképpen "az illető nemzetért van", a transzcendens erők vagy a történelem mindig igazságot szolgáltatnak a kiváló érdemeknek és a rátermettségnek". Ez az öniszolgálásra is szolgáló világmagyarázat alkalmas a tömegek manipulálására." A nacio-

nalista szövegekben a nemzet a legjobb tulajdonságokkal rendelkezik ... a legfejlettebb civilizációk és kultúrák egyenes ágú örököse. Az ősök tettei alapozzák meg az utódok jogait. "Ebben jelenik meg az etnocentrizmus kizárólagossága." "A nacionalizmus önnéplő szenvedélye az öngazolás szükségéből fakad", aminek alapján az egész gondolkodásmódra egyfajta éretlenség jellemző." A nacionalizmus az együttélés közösségi formáját ellentmondásmentesnek, teljes értékűnek vallja. A konfliktus csak a saját struktúrán kívül lehetséges, aminek a másokkal való viszonyban van érvénye. "Ez annak a csoportnak az érdeke elsősorban, amelyik a bürokratikus hierarchia csúcsán áll, hisz igazolniuk kell a mindig létező ellentmondásokat. Pozíciójuk lehetővé teszi az ideológia terjesztését az alacsonyabb helyzetű és álműveit rétegekben. Ennek az a következménye, hogy "az állandó vulgarizáció és manipuláció eltorzítja az egyén és a tömegek magatartását. Az ideologikus állam gondolkodás nélküli lojalitást vár az egyéntől, a politikai nemzethez tartozás feladatainak fenntartás nélküli teljesítését". Egyetlen csoport partikularitása válik az ideológia révén általános érdekként egyedüli értéké. "A torzulás a diktatórikus, totalitárius államokban a legteljesebb /lásd a fasiszta államokat/. A demokrácia /több lehetőségű társadalom/ ellensúlyozni tudja a türelmetlenséget, pluralizmusa a választásokra és véleménycserékre is alkalmas. Az alternatívák humanizálják a oseekvést."

A tanulmány befejezése egyértelműen tükrözi, hogy a nemzeti, nemzetiségi problematika alfáját és omegája Fábrián számára a demokrácia kérdése. E tanulmány - véleményem szerint - a problémakör legjobb magyar nyelvű összefoglalása. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egy olyan végpont is egyben, amiről előrejutni, differenciálni csak beható történeti /pl. sajtó- és párttörténet/ kutatásokkal lehetséges.

A tudatosság lehetősége o. írásban a modern társadalomba beilleszkedő nemzetiségek létezési módját vizsgálja a városon keresztül. A magyarnyelvű nemzetiségszociológiai kutatások e területtel még nem foglalkoztak behatóan. Sajnos Fábiánnak sem sikerült ezt a hiányt pótolnia. Ez az írás azzal foglalkozik, hogy mi határozza meg a nemzetiséget, hogyan viszonyultak ehhez történetileg a városban és mik a feltételei a nemzetiségek alkotó részvételének és fejlődésének a társadalomban. /Sajnos itt is hiányolnunk kell a jelen anyagának történeti elemzését. Ezért csonka ez a vizsgálódás./

A nemzetiségek társadalmi beilleszkedése, részvétele a társadalom életében attól függ, "hogy hagyományos kultúrájukat milyen mértékben tudják ötvözni korszerű ismeretekkel és technikai jártassággal. "Ebben az anyanyelvű iskolának a legnagyobb a szerepe. Ezért hangsúlyozza Fábián, "hogy a nemzetiségi iskolákban folyó anyanyelvű oktatás minden vonatkozásban megfeleljen a tudomány és technika trendvonalának." Ellenkező esetben az anyanyelvű oktatás "segédszemélyzet képzésére állítódik be, károsodik a közösség alkotóképessége és intelligenciája, a nemzetiség elszakad a társadalmi szerkezet újratermelésének dinamizmusától." A sajtóságok megőrzése mellett hangsúlyozza a nembeli értékekre való nyitottságot az elzárkózással, a partikularizmussal szemben. Mindezek legfontosabb feltételét /a demokratikus társadalmi környezetben túl/ abban látja, hogy a nemzetiségek fejlett értelmiségi réteggel rendelkezzenek. /Ennek minimális előzetes feltételét a korosztály középiskolát végzett tagjainak 1/3-os továbbtanulási arányában állapítja meg./

E tanulmány az előzővel együtt egy élethelyzet elméleti megfogalmazása. Ezért van az, hogy a szerző szinte az unalomig, újabb és újabb szempontok szerint hangsúlyozza /az általa azonban részletesen nem körülírt/ demokrácia szükségességét.

A nacionalizmus és a nemzetiségi lét mellett a modernizáció, a társadalom változtatásának mikéntjét emeljük még ki fontosabb témaként a kötet tanulmányaiból. Ez áll a középpontjában a román eszmetörténet magyar olvasók által aligha ismert két alakjának bemutatásának. E. Lovinescu a két világháború közötti román szellemi életben kultúrfilozófiai nézeteivel, kritikáival éles vitákat váltott ki. A nemzeti kultúrákban az eredetiséggel szemben az utánzás és az asszimiláció szerepét hangsúlyozta. "Az utánzást a társadalom és a kultúra olyan alakító tényezőjének fogadta el, mely kiegyenliti, szinkronba hozza a társadalmi, művészi és ideológiai fejlődés különbségeit." Ez a nemzeti civilizációk fejlődésének meghatározója. A fejletlenebb asszimilációja a fejlettebb civilizáció eredményeivel Lovinescu szerint robbanásszerűen zajlik le, tehát "nem kötelező az összes fokozatok végigjárása... Nem tagadta a nemzeti sajátosságok jelentőségét - de "azt az egyetemes civilizáció rendjén belül képzelte el. "A" "forradalmi utánzás mechanizmusa" két részből áll: a teljes átvételből és annak feldolgozásából a faji /nemzeti/ sajátosságoknak megfelelően.

A román civilizációt elemezve Lovinescu "a nemzet eredendően latin szellemi és lelki alkatának fokozatos eltorzulását mutatja be. A Bizáncon és a szlávokon behatoló kultúrhatások orientalizálták a lakosságot. Az élet passzív, fatalista felfogása mellett a fanarióta korban elterjedt az erkölcsi hanyatlás és a korrupció... A döntő fordulatot a francia felvilágosodás és forradalom eszméinek elterjedése hozta. Lovinescu "a francia államot tekintette a forradalmi utánzásra alkalmas modellnek". Ennek megszilárdulását látta ideológiailag az 1866-os alkotmányban. Ezzel együtt a gazdaságban a nemzeti ipar megteremtését tekintette "a román lélek kelettelenítése" befejeződésének. A nemzeti identitás döntő elemét, a latinitásnak az érvényesülésében látta.

Ebben a folyamatban különíti el Lovinescu a moldvai /hagyományhű, passzív, álmodozó/ mentalitást a havasalfölditől /"igazi forradalmárok"/. Ehhez kapcsolódva röviden Fábrián is kifejti véleményét az adaptációról. "Egy ország szabadelvű átalakításának bonyolult összetett, belső konfliktusokkal terhelt folyamatát semmiféle tradícióra, történelmi gyökerekre való hivatkozással sem lehet kérdésessé tenni. A nemzeti kultúra "kritikai szellemének" /a hagyományok kritikája az új hatásokkal szemben - B.N./ érvényesülése természetesen nélkülözhetetlen, de nemcsak a külső hatásokat kell megszűrnie, hanem a hagyományokat is, hogy azok ne nehezkedjenek tabuként a reformgondolkodásra és a nemzet azonosságtudatára. A nemzet azonosságtudatának elferdülését nemcsak az átvevő külső formák elégtelen asszimilálása okozhatja, hanem a múlt és a hagyományok idealizálása is, amikor a jelen valóságát és feladatait ködbe borítják a történelem kulisszái."

Egy másik írásban Tudor Vianu ún. kulturális aktivizmusát mutatja be a szerző. Lovinescutól eltérően Vianu nem az utánczásban látja a kultúra oélját, hanem "a megtartásra érdemes tradíciókkal összhangban álló újításban". Szerinte, mivel a tradíciók akadályozzák az újítást, azok a megtartásra méltóak, melyek mintegy kiegyensúlyozzák az újítást és a szabadságot. A kötet érdekes és értékes tanulmányai azok is, amelyek új megközelítésben tárgyalnak egy-egy életművet. Bethlen Gábor tevékenységét a politikai realizmus ideáltípusával összevetve vizsgálja Fábrián. Apáczai Csere Jánost pedig korszerűsítő erkölcsisége felől közelíti meg. Széchenyit és Eötvöst a demokratikus nacionalizmus magyar képviselőiként állítja elénk. Ezekben a tanulmányokban is - hasonlóan a transzilvanizmusról szólóhoz - találkozhatunk egyfajta történelmi-fogalmi összemossással. A virtuálist és a meglevőt, az ideológiatörténelmi jelenséget és a

korban megnyilvánuló általános szellemiséget nem választja kellőképpen szét. A szerző Apócai akadémiai tervezetét a bethleni országépítő politika szerves folytatásának tekinti. Ami önmagában helyes is, azonban míg Bethlen Gábor önálló hatalommal bíró politikus volt, addig Apócai tanár, a kultúra erdélyi munkása. /Tehát közöttük a kontinuitás csak gondolatilag és nem a történeti szerepeket illetően igaz./ Széchenyi és Eötvös portréja nyilvánvalóan a XIX. századi magyar eszmetörténet leegyszerűsítő minősítésével szemben íródott. Azonban fontos lett volna annak hangsúlyozása, hogy a Bibó István által leírt közöség felszabadulása, egyén szabadsága állapot társadalomtörténeti tényként jön létre és létezik /ha nem is ilyen tiszta formában/, míg a kelet-európai demokratikus nacionalizmus csak egyes ideológusok tevékenységében és szemléletében létezett.

A kötet utolsó három tanulmánya a Fábíánra nagy hatást gyakorló Németh Lászlóval foglalkozik. Az egész könyv és kiváltképpen ezek a tanulmányok - mint a magyar eszmetörténet oly sok munkája - a helyzet és az eszmények rögzítésével az értékkeresés jegyében fogant. A fogalmak elértéktelenedésének korában is hangsúlyozza a szerző - a demokrácia szükségessége mellett - a morál, a személyes példaadás fontosságát.

Végezetül felvetődik a kérdés: eredeti gondolkodó-e Fábíán Ernő? A lényeg azonban nem itt van. Fábíán szintetizál, moralizál, közvetít és elemez, átörökítve ezzel a demokráciát a nemzetiségi kérdéssel összekapcsoló magyar szellemi elődök gondolatait. Ezért tartottam fontosnak ezeket a nálunk nehezen hozzáférhető tanulmányok részletes ismertetését.

Fábíán szépen ír, tisztán fogalmaz, törekszik a kategóriák definiálására. Tanulmányain egy egységes és hiteles világkép szemlélete érződik. Napjainkban kevés

történeti olvasmányánál tapasztalhatjuk ugyanezt. Legnagyobb tanulság a témakör elméleti-eszmetörténeti vizsgálatának behatároltsága. Igazából újat - a demokrácia és a nemzeti kérdés színvonalasan kifejtett összekapcsolása után - csak a konkrét részletkutatások hozhatnak a mindennapi élet, a társadalomtörténet és a politika és eszmetörténet területén. Ebben segít bennünket Fábrián Ernő példamutatása.

BÁRDI NÁNDOR